

найперших своїх газетних віршах він — хай і через посередництво київських «аснафутів», — прагнув наблизитись до вольової, кличкової поезії Маяковського. На більш віддаленому плані виступали Верхарн, частково Уїтмен, — а втім, ясніше це відчується згодом.

Так, це «передісторія». Але вже й з неї залишилися для тривкого життя в літературі такі вірші, як «Пісня бійця», «Слово о полку», балада «Протигаз», якими поет починав своє звеличення героїчної моральності «атакуючого класу», залишилися зразки роздумливої й триральної «оживленої» поезії («Дорога», «Осіньний путь», трохи пізніше «Нічний рейс»), де відбивається — і відбувається! — наполегливе рівняння на реальні, передусім будівничі вимоги часу.

При всій різноманітності манер, у яких пробував себе молодий автор, тут уже ясно прорізається питоме бажанівське: вигранений, виважений образ, поставлений в незвичайний ряд, напружене і освітлене різними додатковими асоціаціями слово, прагнення «виразитись», висловитись, головне, через зображувальну здатність цього слова, вибаглива ритміка, багата, але зовсім не «солодкозвучна» музикальна інструментовка.

Предметом роздумів поета і темою його оригінальних циклів та поем кінця 20-х і початку 30-х років стає зіставлення епох — з тим, щоб на історичній, моральній, філософській площині утвердити гуманістичний зміст нового світу, велич соціалістичного життєтворення. Стає гострий, витончений, драматичний, часом нещадний до болісності аналіз психіки сучасника — з тим, щоб викликати в нього, цього сучасника, високо усвідомлену зневажливість до будь-яких «язв» та «примар» минулого і цим прискорити формування нової, цільної і мужньої соціалістичної особистості. Стає проблема нового й старого, передового і реакційного, істинного й фальшивого в національній культурі (не тільки, до речі, українській) — з тим, щоб зі зброєю пристрасної критики й заперечення пройти по найглибших духовних «тилівах» усякого буржуазного націоналізму, передусім, зрозуміло, «свого», українського. Стають різноманітні питання моралі і естетики, що дедалі міцніше зв'язуються в один вузол, а головне — все ясніше освітлюються зрілим політичним поглядом поета, який приходить до славновісної формули нового гуманізму: «На світі велика і справжня є людяність — лєнінська людяність класових битв».

Перші кроки були зроблені в циклі «Будівлі» та невеликій поемі (чи «віршованій новелі») «Гофманова ніч». Вставав ранок першої п'ятирічки, розпочиналась епоха великих робіт, і Бажан був з нею, славив її трудні і напружені ритми: «І рухається день, як верств одвічних здвиг, і другий день уже чекає черги, бо кожен день — як вибух і як штурм, шалений марш напружень і енергій»... Але до свого художнього завдання він підійшов «здалека» — як поет, що мислить широкими історико-культурними, духовними, естетичними категоріями.

* * *

Так виникли образи середньовічного готичного собору, київської барокової брами XVIII ст. — і протиставленої їм у третій частині трирично небувалої енергії тому, що це праця — для них. Сам образ цієї енергії, цієї «високої музики» будівництва ніс у собі ідею гуманістичної вишчості великих всенародних робіт нового часу. А найпишліше барокко, відтвореного тут з надзвичайною словесною пластикою, переростає в нещадний суд над гетьманатом, над його самотійницькими

мареннями, над егоїстичною класовою «хтивістю» його естетики. Згадаймо при цьому, що гетьман-зрадник Мазепа, про якого йдеться в націоналістів — аж до націонал-ухильника М. Хвилювого, який саме в ті часи виступив з своїми антинародними, антисоціалістичними гаслами.

Декому з тодішніх критиків здавалося — і не раз, — що Бажан ми інтелігентськими проблемами, та й в естетиці своїй далеко «не співзвучний» вимогам часу. А тим часом одна за одною з'являлись його знамениті поеми реконструктивного періоду (перша і початок другої п'ятирічки), в яких на різноманітному матеріалі — то історичному, то сучасному — і в незвичайному, концентровано-метафоричному образному втіленні ставилась і розв'язувалась спільна для них тема: тема «реконструкції» людських душ за справді людськими й мужніми законами соціалістичного гуманізму.

Вже «Гофманова ніч» — один з архітворів молодого Бажана, який і досі викликає подив і захоплення яросним мистецьким темпераментом, незвичайністю образної мови, діалектичною складністю задуму, — переконливо розкривала трагедійність духовного роздвоєння навіть великого митця, чия несамовита романтична фантазія оберталась примиренням з філістерством у реальному житті. Ще різкіше, ще пристрасніше звучить голос радянського поета в «Розмові сердець», де розгортається філософський спір з ненависним «двійником», з нічною примарою, яка нашіптує, що людина нового світу ніколи, мовляв, не позбудеться душевних плям і виразок, винесених з рабського минулого, з «імперської істерики, з самодержавної нещадної нудьги», з комплексів християнської покорності та «кабацького» анархізму. Відомо, як підсумував цей спір, до краю напружений і драматичний (бо йшов він і в його власному серці), ліричний герой Бажана: «Всесвітнє падло і вселюдська гнисть, здихайте у своїй зачиненій конурі! Повстала у вогні, в пожежі, в серці й бурі Україна інша й інша Русь...»

«Післямовою» до цієї поеми стала написана через кілька років знаменита «Смерть Гамлета». Це твір великої ідейної сили, точної політичної цілеспрямованості — твір митця глибоко партійного. Читаючи «Смерть Гамлета», ми згадуємо тогочасні статті М. Горького «З ким ви, майстри культури?», «Пролетарський гуманізм» тощо, згадуємо антифашистські і антидекадентські виступи А. Барбюса, Р. Роллана, Г. Манна, що позначили цілий рубіж у розвитку свідомості передової інтелігенції Заходу, — твір українського поета стоїть в одному ряду з цими безцінними документами епохи.

Такою ж наступальною морально-філософською, суспільно-психологічною проблематикою відзначаються й інші тогочасні поеми Бажана — поеми-монологи, поеми-роздуми, в яких бушують піднесені до глобальних масштабів «битви ідей».

Бачимо в них поета, який переживав свій неповторний героїчний період «бурі і натиску». Надзвичайно чуйне і водночас цілком індивідуальне сприйняття «соціального замовлення» доби, — а були то справді епохальні часи корінних соціально-економічних перетворень у житті країни. Надзвичайно тісна єдність суспільної актуальності того, про що говорив автор у своїх полемічних поемах, — і особистої потреби до кінця, до дна, не обходячи ніяких гострих кутів, вирішити для себе і для інших порушені проблеми, кожна з яких наче продовжувала попередню... Безсумнівний, хоч і не простолінійний, рух по висхідній, «переступання через себе», переборювання суперечностей власного світоглядного і художнього розвитку, — а вони були, і їх відчував сам

поет, заповівши собі в одному з віршів 1929 року: «Рубай же ланцюги, зривайся із причалу, бо не в чорнильних фрегат шукаєш квалу...»

* * *

Микола Бажан — поет яскраво визначеного епічного, точніше, епіко-драматичного складу, і жанр поеми, поруч з жанром своєрідно розробленого віршового оповідання, лишається його звичною і улюбленою формою аж до сьогоднішніх часів. Отож — про наступні твори поета з цього важливого і складного жанру, — деякі з них, за загальним визнанням, стали найпомітнішими досягненнями всієї радянської літератури.

Це стосується, насамперед, написаної в 1935—1937 рр. поеми «Безсмертя», що має підзаголовок — «Три повісті про товариша Кірова». На відміну від поем кінця 20-х і початку 30-х років, це твір сюжетний і в певному розумінні монументальний; на більш чи менш міцних сюжетних підвалинах будуть вибудовані і наступні поеми Бажана.

В «Безсмерті» поет розв'язував чи не найбільше в своєму творчому житті завдання.

Окресливши ще в ранніх баладах свій ідеал мужнього і цільного бійця революції, лірично ствердивши в умовах завоюваного соціалізму, що «змужніли вже вони... ці пыльні вартові і вільні життєтворці» («І сонце таке прозоре»), поет вперше на повний зріст вимальовує реалістичний образ комуніста — представника славної ленінської гвардії. Так, у живому, історичному Кірові, в особистість якого Бажан глибоко «вжився» під час роботи над поемою, для нього справді з достеменною людською привабливістю розкрився характер більшовика — «людина радості, роботи і війни». Відданість великій ідеї, мужність, віра в свою справу, людяність і простота органічно злиті в герої «Безсмертя» з натхненністю думки, з умінням бачити й глибоко відчувати рух історії, з радістю творити цю історію (згадаймо хоча б другу частину поеми — «Ніч перед боем»).

Матеріал поеми вимагав від автора строгої правдивості, бездоганної вірогідності в зображенні історичних обставин, атмосфери часу, дійсних фактів біографії героя, — і Бажан зумів цього досягти, успішно переорієнтувавши свою художню систему на ретельний і ґрунтовний, предметний і точний реалістичний живопис. Разом з тим «Безсмертя» — твір масштабним художнім узагальнень, твір, пронизаний ясно відчутим філософським струменем. Ідея історичного оптимізму, торжества життя над смертю, «озвучена» знаменитими кіровськими словами: «Ех, чорт візьми, правду сказавши, так хочеться жити і жити», — голосно й переможно звучить і в героїчно-пафосних, і в трагедійних кульмінаціях трьох «Повістей». Дуже дорогою була для Бажана й поетична «філософія» самого більшовицького характеру — діяльного, цілеспрямованого, освітленого високою ідейністю і водночас по-людському широким, багатогранним, веселого й земного навіть у своїх великих мріях.

Думається, що цим своїм революційно-гуманістичним пафосом поема Бажана високо актуальна й сьогодні, в нашій ідейній боротьбі як з різними мішансько-індивідуалістичними поглядами, так і з бездушною концепцією людини-«гвинтика», що її з такою агресивною впертістю проповідують у наш час маоїсти. Дослідники справедливо зазначали, що в «Безсмерті» відчувається самостійне й глибоке використання досвіду В. Маяковського — автора поеми «Володимир Ілліч Ленін». Жива спільність пошуку, спільна найголовніших принципів рішень об'єднує її і з такими ви-

значними творами 30-х років, присвяченими темі комуніста, партійного керівника як кінотрилогія про Максима Г. Козинцева і Л. Трауберга, «Останній з удеге» О. Фадеева, «Людина з рушницею» та «Кремлівські куранти» М. Погодіна тощо.

А щодо того, як написана ця поема, в якій автор виявив себе зрілим майстром літератури соціалістичного реалізму, то можна сказати просто: читання й перечитування її кращих розділів (бо є й слабший — «День») давало й дає справжню художню насолоду. Чіткий «суриковський» живопис «Прапора», з безліччю зримих і відчутних деталей, аж до якоїсь грудки цукру, що «памороззю» осідає на дні склянки,— і, за визначенням П. Тичини, «густе політональне письмо» «Ночі перед боем», де така ж виразність характерного, типізуючого предметного малюнку (знамените: «Порипує ремінь на сумці з походним, привичним добром...») поєднується з щедрою романтичною колористикою пейзажного фону («Ці мідні ворота оранжу, тяжкі нашаровання сині...») і схвильованою патетикою духовних піднесень героя... Бажан у «Безсмерті» все це поєднав, усе це зміг.

Поет знову блиснув майстерністю в монументальному епічному жанрі вже тоді, коли на просторах країни йшла битва з ненависним фашизмом. На цей раз темою його поеми — йдеться про «Данила Галицького» — стала далека, але «воскрешена» потребами сучасності минулизна. Звичайно ж, вся діяльність М. Бажана в дні Великої Вітчизняної війни — діяльність поета, публіциста, редактора, політичного працівника Радянської Армії — була віддана безпосереднім інтересам і темам часу. Але й поема про розгром слов'янським ополченням на Волині великих сил тевтонського ордена меченосців, розпочата напередодні війни, без сумніву, працювала на справу морального озброєння народу, — тож зрозумілий напружений поспіх, з яким він закінчив її на самому початку 1942-го року. Пам'ять про патріотичні подвиги предків — від Олександра Невського, Данила Галицького, Дмитрія Донського до Хмельницького, Суворова і Кутузова — теж входила в духовний «боезапас» воїнів, які билися з гітлерівськими загарбниками.

«Літопису невеличкого звіту» розгорнутий поетом в сувору, лаконічну і в той же час позначену стрімким динамізмом зображення історичну гравюру. Ніякої зовнішньої стилізації (крім, звичайно, реалії часу і деякого, дуже ощадного, мовного колориту) — і разом з тим багатократно «стягнутість», мускуляста пружність кожного повідомлення, кожного епізоду, кожної фрази, що вишиковуються за сурядним зв'язком: справді, як у літописі. Цьому дуже допомагає віршова, строфічна форма — твердий, навмисне «негладкий» двовірш з однаковими (тут ця «однотипність» ефективна!) чоловічими римами: «Пшли синисники, піднісши догори Настромлені на довгий спис багри; Пшли мечники, вронисто несучи Свої прямі, як промені, мечі».

Серед поем Бажана, мабуть, немає жодної (бо в певному розумінні це стосується й «Данила Галицького»), яка б не була позначена глибоким драматизмом, різкою конфліктністю ідей та суспільних сил, які за ними стоять. Історичний оптимізм, заснований на зрілому марксистсько-ленінському розумінні процесів суспільного розвитку, не суперечить сміливому проникненню у «живодайні грози протиріч», а безпосередньо з ним зв'язаний: так, в кожному разі, було в кращих творах поета. «Драми ідей», або й прямі драми людської долі, які мають зрозуміло, різний конкретний сенс і різне розв'язання, — це найбільш характерна і улюблена для Бажана основа його сюжетів і не лише епічних, розповідних. Цілком очевидним драматизмом перейнята й остання за часом його поема «Політ крізь бурю» (1964) — драматизмом, який цього разу, на відміну від поем другої половини 30-х років